

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/vesztroczy-zsolt-nemzetisegi-kerdes-autonomia-oktataspolitika-04-03-11/>

Vesztróczy Zsolt

Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

A nemzetiségi kérdés XIX-XX. századi története változatlanul a legneuralgikusabb témák közé tartozik mind nálunk, mind a térség más országaiban. Az erről szóló munkákban továbbra is sok a félreértés és -magyarázás, ráadásul ezekben a narratívákban nem egyszer fokozottan jelen van az érzelmi elem is. Hasonló problémákat észlelt a szerző Bácsfainé Hévízi Józsa az „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című tanulmányában is, amely a Történelemtanítás 2012. évi 2-4. számában jelent meg.¹ Mivel a jelen írás szerzője szerint számos, szakmai szempontból rendkívül vitatható megállapítást tartalmaz a nemzetiségi kérdés XIX. századi történetéről, ezért e tanulmány írója egyrészt a téma kutatójaként, másrészt sokéves tanári tapasztalattal a háta mögött reflektálni szeretne Bácsfainé Hévízi Rózsa főbb állításaira. A munkával kapcsolatos megjegyzéseit öt pontban írja le, mellékelve egy témajavaslatot is, ami hasznos lehet hazai nemzetiségi kérdés történetének tanításához a „hosszú” XIX. században.

Bácsfainé Hévízi Rózsa szerint a kérdéses időszakban követett magyar nemzetiségi politika, különösen annak a dualizmus alatt gyakorolt formája a korabeli európai példákat tekintve példásan toleráns volt. Ezt az állítást négy érveléssel kívánta alátámasztani. Először, a történelmi Magyarországon az autonómiák különféle formái, így annak területi változatai is a kezdetektől fogva egészen annak 1918-ban bekövetkezett felbomlásáig léteztek. Másodsor, a korabeli európai nemzetiségi politika összehasonlíthatatlanul durvább volt, mint a magyar. Harmadsor, létezett egy nemzetiségi törvény, mely az európai viszonyokat tekintve rendkívül széles jogokat biztosított a nem magyar népek számára. Negyedszer pedig a dualista időszakban a magyar nyelvet csak a lakosság egy töredéke sajátította el, ami szerinte annak a bizonyítéka, hogy a hazai (oktatási) törvények nem törekedtek a nemzetiségek asszimilációjára.

Az autonómia fogalma a nemzeti ébredés kora előtt és után

A szerző írásában rendkívül részletesen mutatta be a középkori és kora újkori autonómiák különféle formáit a történelmi Magyarországon a XIX. század elejéig. Ennek során kitért a különféle területi és egyházi önkormányzatok (pl. jászok kerülete, hajdúvárosok, egyházak stb.) bemutatására, valamint a többnemzetiségű településeken alkalmazott gyakorlatra is, ahol a tanácsi pozíciókat a nemzetiségi arányoknak megfelelően osztották el. Ezek a példák valóban szemléletesen illusztrálják az ország etnikai sokszínűségét és az ennek megfelelően alkalmazott helyi szintű gyakorlatot. Az írásnak ez a része azért ad komoly kritikára okot, mert a szerző ezen, feudális korban használatos autonómiaformák és a XIX. századi, modern értelemben vett területi önkormányzatok közé egyenlőségjelet tett, amivel a magyar nemzetiségpolitikát ért kritikák jogtalanságát kívánta igazolni.

Bár a nemzet fogalma a középkorban és a kora újkorban is létezett, de teljesen más tartalommal bírt, mint a XIX. században. Ekkor még az úgynevezett nemesi nemzet, a „natio Hungarica” fogalma volt használatos, amelyet a rendi kiváltságokkal rendelkező nemesség

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

alkotott, függetlenül a nemzetiségi vagy vallási hovatartozástól. A nem nemesek, akiket egyszerűen csak „misera plebs”-nek neveztek, nem tartoztak ebbe a kategóriába. A fő választóvonalat a korabeli társadalmon belül tehát a rendi kiváltságok megléte vagy azok hiánya jelentette, nem pedig a nyelv vagy a nemzetiség. Az esetleg felszínre kerülő interetnikus feszültségeket vallási vagy társadalmi ellentétek váltották ki. Az autonóm kerületek ennek értelmében tehát nem egy modern értelemben vett etnikai választóvonalat jelentettek, hanem csak egy feudális kiváltságot. A mai értelemben vett nemzettudatról sem lehet beszélni, csak az úgynevezett „hungarus tudat”-ról, amivel az illető magyarországi származását jelezték.²

Az igazi változást a nemzeti ébredés időszaka hozta meg, melynek kezdete az 1790-es évekre, a II. József halálát követő időszakra datálható. Ekkor jelent meg a polgári értelemben vett nemzet fogalma, melynek mindenki tagja volt társadalmi helyzetétől függetlenül, és olyan új választóvonalak keletkeztek, mint például az anyanyelv vagy a nemzetiségi hovatartozás.

Ebben az új helyzetben a történelmi Magyarország különféle népei részéről újfajta politikai igények jelentkeztek. Magyar oldalról, francia mintára egy politikailag és területileg egységes, egynyelvű államot próbáltak meg kiépíteni. A nemzetiségek ezzel szemben modern, etnikai alapú autonómia igényével léptek föl, hogy az ország területén belül önálló, az adott népcsoport nyelvét használó tartományokat hozzanak létre. Ez a két elgondolás szöges ellentétben állt egymással, az adott politikai keretek között pedig nem is sikerült közös nevezőre hozni ezeket a célkitűzéseket a „hosszú” XIX. század folyamán.³

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy az autonóm nemzetiségi tartományok kialakítása önmagában nem jelentett volna megoldást erre a problémára. A Kárpát-medence etnikailag ugyanis annyira kevert volt, hogy ezek létrehozása esetén, az adott területen élő más népek kerültek volna kisebbségbe, ami a probléma újjáéledését jelentette volna. Ráadásul ezek kialakítása egyben az ország széthullásának és a régió destabilizálásának a veszélyét is magában hordozta. A románok vagy szerbek esetében ugyanis az anyaország a határ mentén helyezkedett el, ami komoly vonzerőt és támogatást jelentett a számukra, a szlovákok pedig szintén számíthattak az őket testvérnépnek tekintő cseheknek támogatására.⁴

A nemzetiségi törvény

A szerző írásában hosszasan ismertette az 1868-as magyar nemzetiségi törvényben foglalt, valóban jelentős kedvezményeket, ami csak az érem egyik oldalát jelenti. Arra ugyanis már nem tért ki, hogy maga a törvény konkrétan hogyan érvényesült a korabeli magyar nemzetiségpolitikai gyakorlatban, márpedig a vita már akkor sem annak tartalmáról, hanem az alkalmazásáról szólt.

A kiegészítést követően a nemzetiségi kérdés ismételten napirendre került, amit magyar részről az 1868-as nemzetiségi törvénnyel kívántak rendezni. Ennek alap gondolatát az úgynevezett „egy politikai nemzet”-elve jelentette, vagyis az országban, politikai értelemben, csak egy nemzetet ismertek el, a magyart, melynek mindenki tagja volt nemzetiségi és vallási hovatartozástól függetlenül. E gondolat értelmében a nem magyar népek kollektív jogait nem ismerték el, így az ország területén nem jöttek létre autonóm nemzetiségi tartományok. Ugyanakkor a törvény, a korabeli európai gyakorlattal ellentétben meglehetősen komoly lehetőségeket biztosított a kultúra, az oktatás és a nyelvhasználat területén a nem magyar népek számára. Az állam részére például előírta az anyanyelven való tanulás lehetőségének biztosítását mindenki számára alap- és középszintű oktatásban, még az etnikailag vegyesen lakott területeken is. A pesti egyetemen külön nemzetiségi nyelv- és irodalomtanszékek tanszékek felállítását rendelte el. Bárkinek (pl. magánszemélyek, egyesületek, települések, egyházközségek stb.) jogában állt iskolát létesíteni, az intézmény tannyelvét pedig az alapító határozhatta meg. Egyesületet is szabadon lehetett alakítani, az ezekben használatos nyelv meghatározása szintén az

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

alapítóktól függött. Bár az államnyelv kizárólagosan a magyar maradt, de helyi és törvényhatósági szinten mindenkinek joga volt az anyanyelvét használni a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban vagy politikai tanácskozások alkalmával.⁵

A nemzetiségi törvény elfogadását több más olyan intézkedés is követte, melyek a nem magyarok nyelvhasználati jogainak további biztosításáról rendelkeztek helyi és törvényhatósági szinten. Több tisztség (pl. bírák, ügyészek, királyi közjegyzők, törvényhatósági tisztviselők, községi tisztviselők, körorvosok, városi és községi orvosok) betöltése esetén a nemzetiségi törvény szellemében megkövetelték a helyi kisebbségi nyelv ismeretét.⁶

Az 1868-as nemzetiségi törvény elvileg jó kiindulópont lehetett volna a nem magyar népek teljes egyenjogúsága felé, de a belga példával ellentétben nálunk ennek éppen az ellenkezőjére került sor. Az idő múlásával az abban foglaltakat ugyanis egyszerűen nem tartották be, oktatásügyi rendelkezéseit több helyen „felülírták”, ráadásul nemegyszer szóba került az eltörlése is, de ez végül mégsem következett be.

Ezzel párhuzamosan a nemzetiségi részről is megváltozott a törvény értékelése. 1868-ban ennek elfogadását ugyanis paradox módon éppen a nem magyar képviselők ellenezték a legélesebben, mivel az abban foglalt kedvezményeket – eredeti elképzeléseikhez képest – túlságosan kevésnek tartották. Emiatt a különféle nemzetiségek számára a fő cél a későbbiekben már éppen e törvény gyakorlati alkalmazása lett.

Ezekre a célkitűzésekre magyar részről sokáig nem volt fogadókészség, és változásra csak az 1910-es években került sor, amikor *Tisza István* lett a miniszterelnök. A magyar politikus ugyanis tett egy komoly kísérletet a törvény újbóli életbe léptetésére, ennek érdekében pedig több ízben is tárgyalásokat kezdeményezett a korabeli román, szerb és szlovák nemzetiségi vezetőkkel. Bár *Tisza* kísérlete a korábbi időszak keményebb politikájához képest rendkívül jelentős, ráadásul pozitív változást jelentett, ennek kifuttatására a világháború, majd a történelmi Magyarország felbomlása miatt már nem jutott idő.⁷

A nemzetiségi törvény kudarcát két okra lehetett visszavezetni. Egyrészt ezeket a rendelkezéseket nagyrészt törvényhatósági és helyi szinten kellett végrehajtani. A dualista időszakban viszont éppen a megyék testesítették meg a legtűrelmetlenebb magyar nacionalizmust, mely ráadásul sokszor túl is lépett a korabeli kormányok mérsékeltebb álláspontján.⁸ Bár célkitűzéseik sokban megegyeztek, ezen törvényhatósági kezdeményezések időzítése és kizárólagossága mind politikai, mind pénzügyi szempontból gyakran elfogadhatatlan volt a kormányzat számára, így javaslataikat nem egyszer vissza is utasították.⁹

A kudarc másik oka az volt, hogy a Monarchia nyugati felével ellentétben Magyarországon nem jött létre egy olyan jogi testület, melyhez a politikai- vagy szabadságjogok megsértése esetén fordulni lehetett volna.¹⁰ Bár *Deáknak* volt egy javaslata egy ilyen feladatokat ellátó állambíróság felállítására 1869-ben, amely egyfajta alkotmánybírósággént működött volna, de ennek elfogadása a kormány ellenállása miatt nem sikerült. Ez a testület ugyanis korlátozta volna a kabinet működését az igazságszolgáltatás és a közigazgatás terén, a nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos panaszok orvoslásáról nem is beszélve, amit a korszak kezdetén, a politikai szempontból amúgy is gyenge kormányzat nem engedhetett meg magának. Végül 1896-ban került sor egy ilyen jellegű testület, a közigazgatási bíróság felállítására. Ez viszont nem rendelkezett széles körű jogosítványokkal, és a *Deák-féle* javaslattal ellentétben a jogköre nem terjedt ki valamennyi ügyre (pl. politikai természetű esetek, a nemzetiségi törvény végrehajtása, az egyesülési és gyülekezési jog helyi elbírálása). Ezek ugyanis már a rendszer politikai alapjait érintették volna, így a legfontosabb közigazgatási és politikai kérdésekben a kormány korábbi, lényegében korlátlan hatalma nem változott.¹¹

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

Nemzetiségi kérdés a korabeli Európában

A szerző a magyar nemzetiségi politika értékelése kapcsán kitér a korabeli európai gyakorlatra is, és állítását francia és brit példákkal támasztotta alá, melyek valóban negatívak voltak. Ez az összehasonlítás ugyanakkor rendkívül féloldalas, hiszen ezekkel szemben voltak pozitív nemzetiségpolitikai minták is a korabeli Európa más országaiban.

A nemzetiségi politikát illetően negatív értelemben vett klasszikus példa Franciaország, ahol például a kisebbségi nyelvek használatát soha, semmilyen formában nem engedélyezték. Poroszországban a nemzetiségi nyelvhasználatot közigazgatási, bíraskodási vagy oktatási téren 1886–1887-ben felszámolták, a poznaí hercegségben pedig az ott élő lengyelek szisztematikus, nemzetiségi alapon történő kitelepítésére is sor került. Oroszországban több nemzetiségi nyelvet, mint például a lengyelt, az ukránt, a litvánt és a beloruszt egyszerűen betiltottak, 1887–1890 között pedig az ország valamennyi iskolájában az orosz nyelvet tették oktatási nyelvvé.

Ezzel szemben Európa egyes országaiban voltak példák a nemzetiségi kérdést engedményekkel való rendezésére is, melyre a jó értelemben vett klasszikus példát Belgium jelentette. Ott az 1870-es évek elején indult el az ország lakosságának a többségét kitevő flamandok nyelvi egyenjogúsítása, ami biztosította számukra az anyanyelv használatát a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, valamint a közép- és felsőoktatásban. Ennek eredményeként 1898-ra a flamand lett a második államnyelv. Svájcban 1848 ősze óta három államnyelv, a német, francia és olasz létezett, míg kantonális szinten pedig egy negyedik is, a rétoromán. Ennek megfelelően a kantonok a nemzetiségi arányoknak megfelelően egy- vagy többnyelvűek voltak, ez pedig az élet minden szintjén érvényesült. Norvégia pedig 1814 óta unióban volt Svédországgal, és maximális belső önállósággal rendelkezett, ahol csak had- és külügyekben volt az uralkodóé döntés joga.¹²

Oktatásügy

A szerző írásában elég nagy teret szentelt a dualizmus kori oktatásügynek, ahol jogi és gyakorlati szempontból a legnagyobb visszalépés következett be a nemzetiségi törvényhez képest. Ennek során viszont lényegében csak a népoktatásra tért ki, ráadásul ezt kizárólagosan a román-magyar kapcsolatokra szűkítette le. Emellett írásához nem használta a korabeli törvényszövegeket vagy statisztikákat forrásanyagként, a modern szakirodalomról nem is beszélve, hanem ezek helyett főként a két világháború közötti emlékiratokból vagy kevésbé ismert, nem egyszer amatőr történészek írásaiból merített.

A dualista kori népoktatást a modernizáció és a magyarosítás kettőssége jellemezte. Egyik oldalról a rendkívül elmaradott közoktatási rendszert a polgári kor igényeinek megfelelően kellett modernizálni. Másrészt ezt (az állampolgári nevelés jegyében) arra igyekeztek felhasználni, hogy ezzel is elősegítsék a nemzetiségi lakosság magyarosodását.¹³

A dualizmus kori közoktatás modernizációját az 1868. XXXVIII. törvény alapozta meg. Ez kötelezően előírta a 15 éves korig való képzést, a hiányzó népoktatási rendszer kiépítését, szabályozta az iskolák és a tanuló lakóhelye közötti maximális távolságot, az oktatás időtartamát, a tanév hosszúságát, a kötelező óraszámot, az osztálylétszámot, a tantervi előírásokkal pedig egységesítette az oktatás tartalmát.¹⁴

A kiegyezést követően az ország népiskoláinak döntő többsége felekezeti kézben volt, túlsúlyuk a korszak végéig fennmaradt. A népoktatásban játszott szerepük viszont rendkívüli jelentőségű volt, mivel számtalan község, különösen a nemzetiségi többségű megyékben, szegénységük miatt nem voltak képesek iskolát állítani a törvény előírásai ellenére sem.¹⁵ Az állami iskolák építése, mely csak az 1870-es években indult meg, komolyabb méretet csak a századfordulóra öltött, így az intézményrendszerben tátongó űrt éppen az egyházi iskolák töltötték be.

Ezzel párhuzamosan azt is ki kell emelni, hogy a felekezeti tanintézeteknek számos olyan hiányosságuk volt, melyek a tanítás eredményességét komoly mértékben hátráltatták.

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

A legtöbb helyen egy rosszul fizetett, nem egyszer szakképzetlen tanító foglalkozott a gyerekekkel osztatlan képzés keretében. Ráadásul az oktatás gyakran túlszűfolt, düledező, rosszul felszerelt épületekben folyt, melyek a környező kistelepülésektől nem egyszer több órányi távolságban voltak, így nagy volt az iskolai mulasztások száma is. Az osztályok létszáma is külön problémát jelentett, a felső-magyarországi szlovák régióban a diákok átlagos száma gyakran 100 fő körül mozgott. A szakfelügyeleti rendszer sem működött rendesen, egy-egy tanfelügyelőre mintegy 3000 népiskola ellenőrzése jutott, ami lehetetlenné tette az ellenőrzést.¹⁶

Ezek az intézmények viszont a nemzetiségi anyanyelvi képzés utolsó bástyái voltak. Ráadásul az egyházi autonómia miatt ezen intézmények és azok tanítói ellen rendkívül nehezen lehetett fellépni. Mindez folyamatos támadási felületet jelentett, így 1895–96-ban két kísérletre is sor került, hogy megszüntessék a felekezeti oktatást, az egyházi iskolákat pedig államosítsák. Az 1896-os javaslat kezdeményezője, *Polónyi Géza* álláspontját azzal indokolta, hogy az egyházi iskola *“különösen a magyar nyelvhatárokon, tényleg a hazaellenes aspirációknak táplálékául használtatik fel, és tulajdonképpen nem egyéb, mint penitenciája a hazaellenes elemeknek és tenyészintézete a nemzet elleni törekvéseknek”*.¹⁷

Ez a dilemma a magyarosítás és a modernizáció feloldhatatlan kettősségét jelentette a magyar kormányok számára, melyek oktatáspolitikájában e két elem együttesen jelen volt, és hol az egyik, hol a másik kapott nagyobb hangsúlyt. Nem véletlen, hogy a *Berzeviczy-féle* törvényjavaslat, majd a *Lex-Apponyi* kidolgozója, *Halász Ferenc* szerint az állami népoktatás sikerének két mutatója "nemzeti szempontból a nem magyar ajkú lakosság között a magyarul tudók számának, általános népművelődési szempontból pedig az írni-olvasni tudók számának az emelkedése", de a szakmai testületek is ugyanígy foglaltak állást.¹⁸

Az 1870-es évektől kezdve a törvényhatóságok részéről több kísérletre is sor került a nemzetiségi és a népiskolai törvény módosítása érdekében. Ennek első lépését a magyar nyelv kötelező oktatásának bevezetése jelentette, amit Arad és Torontál megye kezdeményezett 1878. decemberében, a törvényhatóságok pedig nagy számban támogatták javaslatukat. Az 1879. évi XVIII. tc. három évet adott a leendő tanítóknak a magyar nyelv megfelelő szintű elsajátítására és a szakképesítés megszerzésére, az ellenőrzést pedig tanfelügyelőkre bízta, akiknek emellett figyelniük kellett az iskola felszerelésére és állapotára is.¹⁹

Bár az 1879. évi XVIII. tc. 1882-től kötelezően előírta a tanítóképzős hallgatóknak, hogy olyan szinten elsajátítsák a magyar nyelvet, hogy azt azután oktatni is tudják. Az ezelőtt végzett tanítóknak négy évet adott arra, hogy kellő szinten megtanuljanak magyarul.²⁰ Ezt az előírást a gyakorlatban azonban nem lehetett érvényesíteni, részben a tanítóhiánynak, részben a falusi, egyházi kézben lévő népiskolák szakképzetlen tanítóinak köszönhetően. Az országban dolgozó 25391 tanító 11,68 százaléka, vagyis 2965 fő volt szakképzetlen, 6,25 százalékuk, vagyis 1587 fő pedig nem volt képes volt a magyar nyelv oktatására. A felső-magyarországi szlovák régióban ez az arány 17,74 és 8,22 százalék volt, vagyis az ott tevékenykedő 4588 tanítóból 814 fő volt szakképzetlen és 377 fő nem tudott megfelelő szinten magyarul.²¹

Emiatt az 1890-es években, mind a kormányok, mind a megyék részéről több javaslat is született ezen hiányosságok rendezésére. Ennek első lépése az 1893. évi XXVI. törvénycikk a tanítói fizetések állami kiegészítéséről rendelkezett, de az államsegély ára egy bizonyos összeg felett a tanítói kinevezések miniszteri megerősítése és fegyelmi jogkör növelése volt, ami az intézmények autonómiáját tovább csökkentette.²²

A népiskolai törvényekben foglaltak és a helyi adottságok közötti ellentmondásokat a megyék közigazgatási bizottságainak jelentései alapján lehet nyomon követni. Hiába voltak a különféle törvényi előírások, ezeket a mindennapi életben gyakran lehetetlen volt betartani. A felső-magyarországi szlovák régióban például eleve rendkívül nagy volt az iskolai hiányzások száma, amit több okra lehetett visszavezetni. Sok helyen nem volt iskola, mert a település szegénysége nem tette lehetővé ennek létesítését. Emiatt a gyerekeknek eleve a környező településekre kellett átjárni, így télen nem tudtak iskolába menni a távolság, a

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévizi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

hideg és a megfelelő meleg ruházat hiánya miatt. Máshol még a tanfelszerelés hiánya és a tandíj összege is a mulasztási okok között szerepelt. A hiányzások másik indoka az volt, hogy a tanköteles korú gyerekeknek, családjuk szegénysége miatt nem egyszer állást kellett vállalniuk a mezőgazdasági idény beköszöntével, így az iskolai szorgalmi időszak alig 4-5 hónapig tartott. Árva és Nyitra megyéből sokan az Alföldre, míg Trencsénből Morvaországba és Sziléziába mentek dolgozni szüleikkel, Pozsony megyéből pedig Alsó-Ausztriába adták a gyerekeiket cselédnek. Ráadásul a létező intézményekben gyakran egytanítós, osztatlan képzés folyt, sokszor túlszűfolt osztályokban.

Komoly problémát jelentett a tanítóihiány is, ami általános jelenségnek számított a térség több megyéjében. A helyzet orvoslására sok helyen képesítés nélküli helyetteseket alkalmaztak. Árvaiban például sok volt az úgynevezett "bocskoros tanító", akik egyszerű, írástudó földműves emberek voltak, ráadásul nem egyszer magyarul sem tudtak, de gyakori eset volt ez Trencsén, Szepes vagy Sáros megyékben is. Mindezek a tényezők komolyan hátráltatták mind a tanítás eredményességét, mind a magyar nyelv elsajátítását. A katolikus és evangélikus egyházi autonómia is komoly gátat jelentett, ami az öntudatosabb tanítók elleni fellépést megnehezítette vagy lehetetlenné tette.

Az egyházi és állami iskola kérdése a nemzetiségek számára is komoly dilemmát jelentett. A szlovák író, *Milo Urban* önéletrajza szerint a továbbtanulás lehetőségét számára például nem a közeli, anyanyelvi képzést nyújtó, de rendkívül gyenge egyházi iskola jelentette, ahol egy egyszerű pásztorember volt a tanító.²³ Helyette inkább a magasabb színvonalú, de távolabb fekvő, ráadásul magyar tannyelvű állami tanintézetet választotta, ami sokkal jobb lehetőséget biztosított számára a továbbtanulás terén.²⁴

Bár a magyar nyelv oktatásáról, mind *Wlassics Gyula*, mind *Lukács György* rendelkezett a századfordulót követően (pl. 30322/1902, 72000/1905), ezek hagyományos módon a fokozottabb állami ellenőrzést szorgalmazták. Bár a helyzet a közigazgatási bizottságok jelentései szerint bizonyos mértékű javulást mutatott, de érdemi változást továbbra sem sikerült elérni a modernizáció és a magyarosítás terén. A fordulatot végül az 1904-es, *Berzeviczy-féle* törvényjavaslaton alapuló 1907-es, *Apponyi-féle* iskolatörvények hozták meg.

Az 1907. évi XXVI. és XXVII. törvény egyik oldalról előírták a közoktatás ingyenességét, érvényt szereztek annak az előírásnak, hogy csak diplomás tanítót alkalmazzanak, rendezték az egyházi iskolákban dolgozók fizetését, a fenntartó szegénysége esetén pedig az állam fedezte a felmerülő költségeket. Ennek az ára viszont az volt, hogy az egyházi iskola állami irányítás alá került, ami egyben a magyar tannyelv bevezetését is jelentette, a hazafias szellemű oktatást pedig fokozottabban megkövetelték.

Az 1907. évi XXVII. törvény előírta, hogy az állami és községi iskolákban, valamint azok ismétlődő tanfolyamain "az állam nyelve van egyedül tanítási nyelvül bevezetve".²⁵ A nem állami népiskolák esetében meghagyta az iskolaalapító jogát a tannyelv megválasztásához, de ha a tanulók 20 százaléka vagy legalább 20 fő magyar anyanyelvű volt, akkor szintén a magyar lett a tannyelv. Az is új elem volt, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákban az államnyelvet annyira el kellett sajátítani, hogy a tanuló a negyedik év után "*gondolatait magyarul élőszóval és írásban érhetően ki tudja fejezni*". Szintén új elem volt, hogy a törvény a magyar nyelv tanításának elhanyagolását is büntette.²⁶ Az is az előírások között szerepelt, hogy a tanító köteles "a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és magyar nemzethez való tartozás tudatát" kifejleszteni.²⁷

A törvény hatására rendkívül nagy számban kerültek az egyházi és községi iskolák állami irányítás alá és váltak magyar tannyelvűvé.²⁸ Az egyházak ugyanis nem voltak képesek az előírt tanítók bérét előteremteni, amit végül az állam fizetett ki az intézmények átvétele után. A felső-magyarországi szlovák régióban 1905-ben még 1046, szlovák, német vagy ruszin tannyelvű népiskola működött. A törvény hatására ezek száma 1910-re 336-ra csökkent. Ez a fogyás a legnagyobb mértékű Trencsén, Szepes, Nyitra és Zólyom megyékben volt, de Árvaiban, Barsban és Nyitrában is jelentős volt a csökkenés. A régióban működő népiskolák száma ugyan alig nőtt, de az ezekben alkalmazott tanítók száma

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

csaknem 1000 fővel emelkedett. Ez különösen Nógrád, Nyitra, Pozsony, Zemplén Bars, Gömör-Kishont és Trencsén megyékben volt jelentős, ami a túlzásfoltosság csökkentését és az oktatás színvonalának emelkedését jelentette.²⁹ Szintén újdonságot jelentettek a tanítók elleni perek, melyek legfőképpen a románokat érintették, de a többi nemzetiség sem jelentett kivételt. Ezek legfőbb indoka a magyar nyelv oktatásának elhanyagolása volt, ezek az eljárások pedig a korszak végéig folytak.³⁰

A nemzetiségi törvény oktatásügyi előírásaihoz képest a legnagyobb visszalépés a közép- és felsőfokú oktatás szintjén következett be. Bár a törvény számos, már korábban ismertetett előírást tartalmazott az állam részére, ezeket nem tartották be. Nem jöttek létre az állam által létesített nemzetiségi gimnáziumok, a meglévők közül több is megszűnt, újakat pedig nem engedtek létrehozni. A kiegyezést követően több gimnáziumban is fakultatív módon oktatták az egyes nemzetiségi nyelveket az ott tanuló nem magyar diákok számára, de ezt a képzési formát a századfordulóra a legtöbb helyen felszámolták. A nemzetiségi diákokat önképző körökön való részvételért, ahol nyelvműveléssel és irodalommal foglalkoztak, gyakran fogták perbe hazaellenes tevékenység vádjával. Ez különösen szlovák relációban érvényesült, az emiatt kicsapott diákokat pedig cseh középiskolák fogadták be, ahonnan a cseh-szlovák egységmozgalom lelkes híveiként tértek vissza. A budapesti egyetem számára előírt nemzetiségi nyelv és irodalom tanszékek szintén nem jöttek létre.

Az asszimiláció eredményei

A szerző a magyar oktatási törvényhozást nem tartotta asszimilációs jellegűnek, ezt az állítását pedig azzal kívánta bizonyítani, hogy a nemzetiségek alig 20 százaléka tudott csak magyarul.

Ez utóbbi tény valóban igaz, hiszen a korszakban az írni-olvasni tudók aránya jóval magasabb volt, mint a magyar nyelvet bíróké. A felső-magyarországi régió szlovák többségű megyéiben (pl. Árva, Trencsén, Turóc, Nyitra, Liptó) a magyarul tudók száma az összlakosság a 10 százalék alatt volt, míg lakosság írni-olvasni tudók aránya 60-80 százalék között mozgott.³¹ Ez egyértelműen jelezte az iskolai magyarosítás kudarcát a közművelődési szándékkal szemben, de nem jelentette a magyarosító szándék hiányát, ahogy azt a szerző véli.

Már a kortársak közül is többen rájöttek arra, hogy az állami népiskola önmagában nem vezet sikerre, ha ez tisztán nemzetiségi területeken van, ahol az élet nem követeli meg a magyar nyelv mindennapi használatát. Ez a felismerés a korabeli politikai irodalomban és forrásanyagban is jól nyomon követhető, mivel a politikai elitből ezt sokan szóvá tették. *Kossuth Lajos* már 1877-ben azt írta, hogy *“a hol (helyben maradó népnél) az iskola nyelve a házi tűzhely nyelvével ellentétbe jó, ott okvetlenül az iskola húzza a rövidebbet”*.³² *Mocsáry Lajos* is ugyanezt vetette fel azzal a konklúzióval tetézve, hogy ennek az eredménye *“csak a tanítás általános sikereinek akadályozásában, a beolvasztási törekvések által felköltött ellenséges visszahatásban és a nemzetiségi viszály kiélesítésében nyilatkozhatik”*.³³ *Pozsony város közigazgatási bizottsága* az iskolát szintén hatástalannak minősítette hosszabb távon, ha az illető tiszta nemzetiségi területen él, ahol *“a magyarosodás szempontjából a mindennapi iskolát elvégzett növendék a fajmagyarsággal való érintkezés hiányában pár év múlva visszafejlődik”*.³⁴ *Grünwald Béla* vagy *Jászai Oszkár* szerint ennek csak akkor van értelme, ha az a városokban, az ipari központokban vagy a nyelvhatárokon történik.³⁵

A magyarul tudók száma lényegében csak a városokban nőtt. Az 1880-as népszámlálás adatai szerint ezek aránya országos szinten a földművelők körében 10,2, míg a városiak között 27,4 százalék volt. Ez utóbbi kategórián belül viszont az iparosok 30,65 míg a kereskedők között 44,33 százalék volt a kétnyelvű. Szlovák viszonylatban a népesség 9,82 százaléka tudott magyarul, de ezen belül az iparosok, illetve a kereskedők között már 24,56 és 31,65 százalék bírta mindkét nyelvet.³⁶ Mindez jól bizonyítja az urbanizáció és a polgárosodás fölényét az iskolai magyarosítással szemben. Ezzel párhuzamosan a városok

is elmagyarosodtak, miközben a falusi, kompakt tömbben élő nemzetiségi lakosság körében sem a magyarosodás, sem a magyar nyelvtudás terén nem következett be érdemi változás.

Témajavaslatok a nemzetiségi kérdés történetének tanításához

A nemzeti ébredés időszaka (1790-1848)

- A nemzeti mozgalmak kialakulása és annak állomásai: az irodalmi nyelv és a nemzeti mitológia megteremtése, nyelvművelés, társadalmi háttér, vezetők.
- A nemzetiségek bemutatása: szállásterület, életmód, kultúra.
- A nyelváltás folyamata – a magyar nyelv előretörése a latin rovására, 1844: új államnyelv.

A forradalom és szabadságharc időszaka (1848-1849)

- Liberális tévhitek: a politikai szabadságjogok biztosításért cserében a nemzetiségek önkéntes asszimilációja. Kisebbségi jogok teljes hiánya a korabeli Európában.
- Áprilisi törvények – a fenti tévhit szellemében nem rendelkeznek a nemzetiségek jogairól.
- 1848 tavasza – nemzetiségi megmozdulások és gyűlések, mind hazánkban, mind a korabeli Európában. Később sikertelen tárgyalások, majd a nemzetiségi gyűlések az autonómiaprogramok megfogalmazása. 1848 nyarától Délvidéken, majd később Erdélyben is fegyveres harcok.
- Liberális válaszok: az európai példákhoz hasonlóan először értetlenség, majd sikertelen megegyezési kísérletek.
- Kísérlet a nemzetiségi kérdés alkotmányos úton való rendezésére a Habsburg birodalomban: kremsieri alkotmányterv, majd az oktrojált alkotmány.
- 1849. július 28. nemzetiségi törvény – forráselemzés annak tartalmáról.

Az abszolutizmus időszaka (1849-1867)

- Az ország feldarabolása, de nem jönnek létre nemzetiségi tartományok.
- Helyi szintű közigazgatás, elemi oktatás – az anyanyelv használata.
- Felsőbb szintek, közép- és felsőszintű oktatás – a német prioritása a nemzetiségi nyelvekkel szemben.
- Októberi diploma időszaka: nemzetiségi gyűlések és autonómiaprogramok.
- Provizórium időszaka: a nemzetiségi egyenjogúság elvének elismerése. Megyei és helyi közigazgatás, egyházi és oktatási intézmények – az anyanyelv használatának a lehetősége. Mindez nem stratégiai cél kormányzat részéről, hanem a nyomásgyakorlás eszköze a magyarokkal szemben.

A dualizmus időszaka (1867-1918)

- 1868: nemzetiségi és népiskolai törvény – szövegelemzés a kedvezményekről.
- Ennek megítélése az elfogadásakor: a nemzetiségek ezt kevésnek, a törvényhatósági elit soknak tartották, a gyakorlati életben pedig nem tartották be.
- A korabeli magyar nacionalizmus: a kormányké általában mérsékeltebb, a törvényhatóságoké radikálisabb.
- A nemzetiségek irányába toleráns magyar politikusok: Deák Ferenc, Eötvös József, Mocsáry Lajos, Jászi Oszkár.
- Oktatási törvények – a modern közoktatás kiépítése és magyarosító kísérletek egymással párhuzamosan. Az iskolai magyarosítás eredménytelen, változás csak a városokban tapasztalható az urbanizációnak köszönhetően.
- Polgárosodás, urbanizáció, a városok elmagyarosodása.
- 1910-es évek – Tisza István miniszterelnöksége – sikertelen tárgyalássorozat a nemzetiségekkel a modus vivendi kialakítására.

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

IRODALOM

- Az 1892. évi február hó 18-án hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (1895). Pesti Könyvnyomda-Részvény Társaság, Budapest, 28. kötet.
- BALOGH Sándor (szerk.) (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- ARATÓ Endre (1960): *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840-1848*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENDA Kálmán (1994): Történeti áttekintés. In: Ács Zoltán (szerk.): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Auktor, Budapest, 13-17.
- BÉNYEI Miklós (1994): *Oktatáspolitikai törekvések a reformkori Magyarországon*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- DEÁK Ágnes (2000): *"Nemzeti egyenjogúsítás": kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DEÁK Ágnes (2009): Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. Nemzetiségpolitikai alternatívák 1868 előtt. *Századvég, XIII.* 50. sz. 51-77.
- DIÓSZEGI István (1991): *Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika a XIX. században*. Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- HAMAR Mária (1976): A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi törvényről. In: *Századok CX.* 1. sz. 84-118.
- GRÜNWARD Béla (1878): *A Felvidék. Politikai tanulmány*. Ráth Mór, Budapest.
- GRÜNWARD Béla (1878/1): *Közigazgatás és a magyar nemzetiség*. Ráth Mór, Budapest.
- GRÜNWARD Béla (1891): Zólyom megye. In: Körösi József (szerk.): *Megyei monográfiák. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén*. 1. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 1-31.
- HALÁSZ Ferencz (1906): *Nemzeti állam és népoktatás*. K. N., 1906.
- HALÁSZ Ferencz (1898): *Teendők a népoktatás terén*. K. N., Budapest, 1898.
- KEMÉNY G. Gábor (1952-2001, szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. Tankönyvkiadó, Budapest, I-VII. kötet
- JÁSZI Oszkár (1983): *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KOSSUTH Ferenc (szerk.) (1902): *Kossuth Lajos iratai*. Atheneum Kiadó, Budapest. 9. kötet.
- KATUS László (2008): *Sokszólamú történelem*. PTE BTK Történelem Tanszékcsoport, Pécs.
- KOVÁCS Endre (1977): *Szemben a történelemmel. Nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon*. Magvető, Budapest.
- *Magyar Statistikai Évkönyv* (a továbbiakban: *MSÉ*). Országos Magy. Kir. Statistikai Hivatal, Buda.
- (MOCSÁRY Lajos) (1886): *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Kókai, Budapest.
- NAGY László et. al. (szerk.) (1898): *A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus naplója*. Kongresszus Végrehajtó Bizottsága, Budapest.
- PÓK Attila: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010. 41-42.
- PÖLÖSKEI Ferenc (2001): *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. MTS Történettudományi Intézet, Budapest.
- SARLÓS Béla (1976): *Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SCHVARCZ Gyula (1869): *A közoktatási reform, mint politikai szükségszerűség*. Stolf Károly, Pest.

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai

Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

- SZARKA László (1998): *Duna-táji dilemmák*. Ister Kiadó, Budapest.
- SZARKA László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika*. Kalligram, Pozsony.
- URBAN, Milo (2000): *Zöld vér*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc.
- ZILIZI Zoltán (2006): A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus iskolákban. *Sic Itur ad Astra*. XVIII. 3-4. sz. 237-268.

ABSTRACT

Vesztróczy, Zsolt

Comments on Józsa Hévízi's paper entitled "Local governments divided along ethnic and religious lines in the Kingdom of Hungary"

The question of nationality in the 19th and 20th centuries remains among the most neuralgic topics, both in Hungary and in other countries of the region. There continue to be many misunderstandings and misinterpretations in works on the topic; additionally, there is repeatedly in the narratives of these works the heightened presence of an emotional element, too. Similar problems have been observed by the author Józsa Hévízi Bácsfai in her study called "Local governments divided along ethnic and religious lines in the Kingdom of Hungary" which appeared in issues 2-4 of the 2012 History Teaching. The author of the present writing holds that there are a number of highly debatable statements, from a professional point of view, about her history of the question of nationality in the 19th century, thus the writer of the study would like to reflect on Rózsa Hévízi Bácsfai's main points on the one hand as a researcher of the topic and on the other as a teacher with many years of experience. Comments related to the work are written down in five points, and a recommended topic is appended that can be useful for the teaching of the history of the question of domestic nationalities in the "long" 19th century.

JEGYZETEK

¹ <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/01/bacsfaine-dr-hevizi-jozsa-etnikai-es-vallasi-megoszlas-szerint-aranyositott-onkormanyzatok-a-magyar-kiralysagban-03-02-04/> (2013. 10. 16.)

² KOVÁCS Endre (1977): *Szemben a történelemmel. Nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon*. Magvető, Budapest, 139-140., BENDA Kálmán (1994): *Történeti áttekintés*. In: Ács Zoltán (szerk.): *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Auktor, Budapest, 13-17.

³ Ennek kapcsán szólni kell arról is, hogy a tágabb értelemben vett Magyar Királyság határain belül csak a társországnak tekintett Horvátország és a különleges státusszal rendelkező Fiume esetében respektálták az ilyen irányú igényeket. Ezek ugyanis önálló törvényhozással rendelkeztek, a hivatalos nyelv az előbbi esetében pedig a horvát, míg az utóbbiában pedig az olasz volt.

⁴ E két nemzetiséget Jászi a "valódi irredenták" jelzővel illette. JÁSZI Oszkár (1983): *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat Kiadó, Budapest, 497-502., 507-512.

⁵ KEMÉNY G. Gábor (szerk.) (1952): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 165-167.

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai
Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

-
- ⁶ Ilyen előírásokat tartalmaztak többek között az 1869. évi IV., az 1871. évi XXXIII., az 1874. évi XXXV., az 1870. évi XLII., az 1886. évi XXI., az 1886. évi XXII. és az 1908. évi XXXVIII. törvények. - KATUS László (2008): Sokszólamú történelem. PTE BTK Történelem Tanszékcsoport, Pécs, 246-251.
- ⁷ PÖLÖSKEI Ferenc (2001): *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 178-190.
- ⁸ Álláspontjukat egyik kiemelkedő képviselőjük, Grünwald Béla úgy fogalmazta meg rendkívül találóan, hogy "a jövő nemzedék jobban fogja magasztalni politikai bölcsességünket, ha egy compact, erős magyar államot fog tőlünk örökölni, nehány, nekünk szabadelvűnek látszó intézmény nélkül, mintha szabadelvűségünk hírét hagyjuk rá magyar állam nélkül". GRÜNWALD Béla (1876): *Közigazgatás és a magyar nemzetiség*. Ráth Mór, Budapest, 102.
- ⁹ A kabinet részéről tanúsított elutasító álláspont természetesen nem maradt hatás nélkül, és a dualizmus kori kormányok megítélésében gyakran felbukkant a "tehetetlen kormány" toposza. Ezt Grünwald Béla fogalmazta meg "A Felvidék" című művében, aki szerint a kormány nemtörődömsége miatt a hazafias elemek folyamatos teret veszítenek a megyékben, "s az állam nagy hatalmát, nem használja fel az állam érdekeinek megóvására, a hazafias elemek támogatására s erősítésére s a hazaellenes tényezők megsemmisítésére". Grünwald Béla (1878): *A Felvidék*. Ráth Mór, Budapest, 106.
- ¹⁰ PÓK Attila (2010): *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 41-42.
- ¹¹ SÁRLÓS Béla (1976): *Közigazgatás és hatalmpolitika a dualizmus rendszerében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 171-174.
- ¹² DIÓSZEGI István (1991): *Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika a XIX. században*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 18-31.
- ¹³ Ennek kapcsán kétféle álláspont létezett. Az egyik a nemzetiségek teljes elmagyarosodását akarta, míg a másik ezt csak az értelmiségüktől várta el, a köznéptől pedig csak a magyar állam céljaival való érzelmi azonosulást.
- ¹⁴ BALOGH Sándor (szerk.) (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993*. Napvilág Kiadó, Budapest, 76-84.
- ¹⁵ HALÁSZ Ferenc (1906): *Nemzeti állam és népoktatás*. K. N. 1904. 14. Egy 1906-os Nyitra megyei jelentés szerint "hiába követeljük a szükséges új iskolák felépítését s meglévők kifejlesztését, ha az iskolafenntartók erre szegénységük miatt képtelenek". *Magyar Országos Levéltár, Miniszterelnökség. Közigazgatási bizottsági jelentések. K 26 (a továbbiakban MOL ME KBJ K26) Nyitra megye 1692. cs. 147 t. ü. / 357 kb. 909.*
- ¹⁶ SCHVARCZ Gyula (1869): *A közoktatási reform, mint politikai szükségszerűség*. Stolf Károly, Pest, 117-118.
- ¹⁷ Az 1892. évi február hó 18-án hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója (1895). Pesti Könyvnyomda-Részvény Társaság, Budapest, 28. kötet, 351.
- ¹⁸ HALÁSZ Ferenc (1906) 14., NAGY László et. al. (szerk.) (1898): *A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus naplója*. Kongresszus Végrehajtó Bizottsága, Budapest, 147-148.
- ¹⁹ HAMAR Mária (1976): A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879. évi törvényről. In: *Századok CX. 1. sz.* 88-91.
- ²⁰ A szerző szerint „a vegyes lakosságú falvakban csak olyan román tanítók taníthattak, akik 25 évnél fiatalabbak lévén a magyar nyelv tanítását eredményesen vállalhatták. Az idősebbek a tiszta román falvakban tovább működhettek.” Mivel ezek az állítások nem a törvény szövegére támaszkodnak, a lábjegyzetek pedig nincsenek feltüntetve, nem tudni, hogy a szerző mire alapozza ezeket az állításait.
- ²¹ *Magyar Statistikai Évkönyv* (a továbbiakban: *MSÉ*) (1892). Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Buda, 306-307.
- ²² BALOGH (szerk.) (2002) 135-138.
- ²³ "A legközelebb Rabcsice feküdt. ... Csakhogy a rabcsicei iskola akkor nagyon gyöngye volt. A kényszer úgy hozta, hogy egy autodidakta – ma úgy mondanánk amatőr – rabcsicei gazda tanított egy kis olvasást, írást, meg számolást. Nevezték is, hogy a számoláskor, amikor a gyerekek átlépi a tízet, le kell vetniük a bocskorukat, és lábujjal kell segíteniük. De így is megérdemli ez az ember a legmélyebb tiszteletet. Tette, amit lehetett, és a jövőndő rabcsicei gazdák akkoriban talán be is érték ennyivel, sőt legtöbbjük ezzel sem tudott megfelelően élni, mert már gyermekkorukban előbbrevaló volt a fiatalabb testvéreik gondozása, a tehének és libák legeltetése és más ehhez hasonlók. Szüleimnek azonban nagyobb terveik volt velem, ezért Rabcsice egyáltalán szóba sem jött". (URBAN, Milo (2000): *Zöld vér*. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 75.)
- ²⁴ "Az iskola... Zázrivában akkor kettő volt: az állami és az egyházi. Az egyháziban, állítólag, szlovákul tanítottak, az állami pedig ... Hogyan is másként? Magyarul. Engem az állami irattak. Természetesen a szüleim. Hogy, mint mondták, legyen belőlem valami. Az egyházi iskola csak azoknak szolgált, akik nem szándékoztak az iskolapadban koptatni a nadrágjukat". (Uo. 87.)
- ²⁵ A szerző szerint ez „a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól kimondta, hogy minden elemi iskolában be kell vezetni a magyar nyelv tanítását”.
- ²⁶ Ez komoly eltérést jelent Wlassics Gyula és Lukács György rendeleteihez képest. Ezekben ugyanis a magyar nyelvtanítás eredménytelenségét nem kizárólagosan a tanító számlájára írták, hanem a vizsgálat során mérlegelni kellett azt is, hogy a kudarcnak nem voltak-e más, strukturális okai is (pl. "rendetlen iskolázás, túlnépesség, tankönyvhiány"). Ha igen, akkor a tanfelügyelőnek a közigazgatási bizottság közreműködésével kellett intézkednie ezek megszüntetéséről. BALOGH (szerk.) (2002) 150., 179.

Vesztróczy Zsolt: Nemzetiségi kérdés, autonómia, oktatáspolitikai
Megjegyzések Hévízi Józsa „Etnikai és vallási megosztás szerint arányosított önkormányzatok a Magyar Királyságban” című írásához

---

²⁷ Uo., 191-194.

²⁸ A szerző szerint „a törvény a nem kellő színvonalú és magyarellenes propagandát folytató iskolák bezárását követően főleg magyar tannyelvű községi iskolákat állított föl”. Ugyanakkor a korabeli statisztikák egyértelműen megmutatják, hogy nem az iskolák bezárásáról, hanem azok államosításáról volt szó, és főleg nem nemzetiségi tannyelvű községi iskolák állításáról.

²⁹ MSÉ (1905) 342-347., MSÉ (1911) 250-251.

³⁰ ZILIZI Zoltán (2006): A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus iskolákban. *Sic Itur ad Astra*. XVIII. 3-4. sz. 246-260.

³¹ MSÉ (1911) 22-27.

³² KOSSUTH Ferenc (szerk.) (1902): *Kossuth Lajos Iratai*. Atheneum Kiadó, Budapest. 9. kötet. 175.

³³ (MOCSÁRY Lajos) (1886): *A közművelődési egyletek és a nemzetiségi kérdés*. Kókai, Budapest, 13.

³⁴ MOL ME KBJ K 26, Pozsony város, 1673. csomag 407 / K. B. 1905.

³⁵ JÁSZI (1983) 237-238., GRÜNWARD Béla (1891): Zólyom megye. In: KÖRÖSI József (szerk.): *Megyei monográfiák. Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén*. 1. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 27-31.

³⁶ SZARKA László (1998): *Duna-táji dilemmák*. Ister Kiadó, Budapest, 47.